

Tetiana Meizerska

Kyiv National Linguistic University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9954-0389

Що за фронтірною неозначеністю?
Yaroslav Polishchuk, *Frontyrna identychnist:*
Odesa XX stilittia, Dukh i Litera, Kyiv 2019, 208 s.

What is Behind the Boundary Uncertainty? Yaroslav Polishchuk, *Frontyrna identychnist: Odesa XX stilittia, Dukh i Litera, Kyiv 2019, 208 pp.*

Abstract

The author of the review analyses the book of professor Yaroslav Polishchuk *Boundary Identity. Odessa of the XX Century*. This geopoetical study opens before its reader the whole world of the history and art of the city which played an important role on the cultural map of Ukraine. Speaking about the identity of Odessa and its inhabitants nowadays, we have to say that there are a lot of representations of it. The struggle between the images of the imperiled province and the contemporary Ukrainian port center influences the cultural identification of the city. The review reveals all the ways in which the researcher tries to represent the original image of this metropolis in artistic works and visions.

Keywords: Odessa, identity, culture, art, history.

Студії української культурної топографії – явище доволі складне і неоднозначне. Ба більше, навіть невдячне. Йдеться не лише про презентацію культурного ландшафту, історичного бекграунду, туристичних атракцій. Найважче, мабуть, досягнути специфіку ментальності того чи того регіону, складності становлення його ідентичностей, які у більшості областей України, особливо південно-східної, досі не подолані. Свого часу Ярослав Грицак у полеміці з Миколою Рябчуком щодо теорії «двох

Україн»¹ висловив контроверсійну ідею наявності «22 двох Україн»². І це, зрештою, має підстави, особливо у світлі пострадянських процесів самопошуків українців, їх «одужання» від тоталітарних травм.

У 2019 році київське видавництво «Дух і літера» презентувало книгу Ярослава Поліщука *Фронтірна ідентичність: Одеса ХХ століття*. Один із найчільніших українських літературознавців і культурологів, добре знаний в Україні та поза її межами автор спробував у досить оригінальний спосіб розкрити ті глибинні течії історії, котрі сформували сучасне обличчя міста над морем – перлини українського Причорномор'я. Відтак дослідження постає не лише як культурологічна розвідка, але й як своєрідний цікавий путівник лабіринтами ідентичнісних ландшафтів Одеси, що присутньо вирізняються на тлі загальноукраїнської (якщо про таку можна говорити) ментальності.

Як відомо, ХХ століття стало періодом потужних тектонічних зсувів в історії Європи, докорінно змінивши її історичне обличчя. Дві світові війни, колоніальні та тоталітарні експерименти над людністю, деконструкція соціокультурних та свідомісних орієнтирів призвели до радикальних змін траєкторії розвитку більшості європейських міст, у тому числі й Одеси. Розгортаючи перед читачем мапу історико-культурної ідентичності міста, Ярослав Поліщук вирізняє дві важливі тематичні площини: «Соціум і мистецтво» та «Постаті». І це значущо остільки, оскільки Одеса постає не лише у світлі своєї архітектурної величі, але, насамперед, у тому, що її сучасний образ виходить із тіні модифікованої радянською пропагандою історії, повертаючи собі природні риси витіснених на маргінеси індивідуальних історій і облич. У своїй розвідці автор шукає «особливих підходів і особливих слів»³,

¹ Vide M. Riabchuk, *Dvi Ukrainy: realni mezhi, virtualni viiny*, Krytyka, Kyiv 2003.

² Vide Ya. Hrytsak, *Odna, dvi, dvadtsiat dvi...*, http://zaxid.net/news/showNews.do?odna_dvi_dvadtsyat_dvi&objectId=1061835 [29.09.2008].

³ Ya. Polishchuk, *Frontyrna identychnist: Odesa XX stilittia*, Dukh i Litera, Kyiv 2019, s. 5.

філігранно балансує на межі усталених стереотипів та «фронтирної неозначеності»⁴.

У розділі про соціум і мистецтво одеську проблематику Ярослав Поліщук тісно пов'язує з найгострішими і найважливішими складовими розвитку сучасного українського пострадянського суспільства. Першочергово тут ідеться про спроби означення локальної ідентичності на тлі переосмислення травматичних подій минулого століття. Як найбільш знакову «подію пам'яті»⁵ у даному випадку розглянуто репресивну заміну поліетнічного та полікультурного середовища через масові міграції, депортації мешканців, що споконвіку формували особливу ауру міста. Події двох світових воєн та зміна правлячих режимів, байдужих до збереження «особливої» аури Одеси, призвели до деконструкції її образу, його своєрідного «звуження» у межах імперського культурного локусу. Втім, у контексті історичних потрясінь автору вдається відшукати ті фундаментальні фрески великого вітражу, які дають читачеві непідробні уявлення про Одесу – як «місто особливе»⁶, місто «снів та ілюзій»⁷, місто людей з різними ідентичностями, культурними пріоритетами, місто «відкрите та толерантне щодо чужих культур»⁸ із ущербленою, але не втраченою до кінця власною культурою. І саме цей аспект, на думку автора, постає одним із найважливіших у формуванні і збереженні самобутності Одеси, історичним етапом опертя якої у горнилі воєн та репресій стала пам'ять втраченої культурної незалежності культового образу дореволюційного міста.

Особливої ваги у формуванні самобутності міста, як, зрештою, й цілого регіону, автор надає рухові одеського шістдесятництва, що яскраво проявився в художній творчості нонконформістів як альтернативи офіційного радянського мистецтва.

⁴ Ibidem.

⁵ Vide A. Etkind, *Krivoє gore: Pamyat o nepogrebennyih*, perevod s angl. V. Makarova, *Novoe literaturnoe obozrenie*, Moskva 2016.

⁶ Ya. Polishchuk, op. cit., s. 5.

⁷ Ibidem, s. 19.

⁸ Ibidem.

Досліджуючи діяльність досить невеликого мистецького гуртка, сформованого в осередку художнього училища ім. М.Б. Грекова, автор виходить поза межі усталеного мистецького канону, в якому шістдесятників асоціюють виключно із Москвою чи Києвом. Він показує усі складнощі, виклики і водночас досягнення регіональних мистецьких рухів у період так званої хрущовської відлиги. Втім, мистецьке, як і інтелектуальне середовище Одеси 60-х років минулого століття загалом, на переконання Я. Поліщука, не варто цілком асоціювати з українським. Дослідник перманентно акцентує на космополітичному характері одеських культурних осередків та їх представників. Попри різноетнічний склад населення, для якого «об'єднавчою платформою [...] слугувала російська мова та російська культура»⁹, автор аргументовано доводить, що це була оригінальна одеська російськість, чи, точніше, своєрідна одеськість – у якій саме ця мова стала невід'ємним складником локальної ідентичності. Прикметною й одночасно сміливою рисою тогочасних одеських нонконформістів, на переконання Я. Поліщука, було їхнє прагнення адаптувати у вихолощеній радянською ідеологією мистецькій площині західні художні тенденції авангарду та поставангарду. Такі віяння викликали жвавий інтерес спраглої на оригінальну естетику радянської молоді. Проте, посилення цензурного тиску та неможливість самореалізації в умовах провінційності спонукали багатьох митців до еміграції: чи то на Захід, чи до Москви. Це, власне, й призвело до занепаду нонконформістського мистецького руху в Одесі 1980-х.

Важливим культурним здобутком міста вважається гумор. У цьому аспекті Ярослав Поліщук також відходить від стереотипних описів маскультового естрадного гумору, який перманентно приписують Одесі (Олег Філімонов та його «Джентльмен-шоу», Михайло Жванецький тощо), одесько-єврейського фольклору. Натомість автор зосереджується на ще одній мистецькій своєрідності міста – діяльності Одеського театру музичної комедії,

⁹ Ibidem, s. 37.

творчі роботи якого, на його переконання, «відобразили характерний колорит приморського міста»¹⁰ у часи, коли тотальна цензура і радянська пропагандистська машина намагалися стерти усілякі прояви самобутності, гомогенізувати полікультурне одеське середовище.

Неординарність представленої краєзнавчої студії визначається, насамперед, репрезентацією визначних постатей, несправедливо витіснених із регіонального (зрештою й загальноукраїнського) культурного дискурсу. У цьому виразно простежується індивідуально-авторський стиль Ярослава Поліщука, схильного надавати своїм дослідженням антропологічного виміру. Творцем і виразником ідеї міста стає людина – саме до таких висновків спонукає дослідник читача своїх нарисів, уміщених до другої частини книжки (цикл «Постаті»). Звертаючись до різнорідних мистецьких постатей, безпосередньо пов'язаних із Одесою: письменників, артистів, художників тощо, – автор демонструє процес взаємотворення містом митця і митцем – культурного простору міста.

Варто зауважити, що одеський літературний текст майже не представлений у сучасній українській літературі, однак це не означає його цілковитої відсутності. *Фронтирна ідентичність...* є спробою нівелювання історико-культурної аберації у контексті життєтворчості знакових постатей, які свого часу долучилися до творення особливого міфу Одеси. Не випадково на першому плані тут представлено письменника Володимира Жаботинського – автора романів *Самсон Назорей*, *П'ятеро*, мемуарів *Слово о полку*, *Повість моїх днів* та ін., – творча спадщина якого не може не вражати як за обсягом, так і, насамперед, за важливістю філософсько-світоглядних настроїв, які проливають світло на чимало «білих плям» одеської пам'яті. У книзі Володимир Жаботинський репрезентований і як провідний діяч сіоністського руху, одеський текст якого залишається мало відомим широкому українському загалу, і як інтелектуал, праці

¹⁰ Ibidem, s. 72.

якого, на переконання Я. Поліщука, «відзеркалюють реалії епохи»¹¹ з її найрізноманітнішими історичними пертурбаціями. На переконливу думку дослідника, локуючи героїв своїх текстів у Одесі (роман *П'ятеро*), В. Жаботинський зображає трагедію молодого покоління євреїв – винародовлення та втрату своєї ідентичності у вирі подій початку ХХ століття. Відповідно, це суттєво змінює й ідентичність міста.

Вдаючись до репрезентації Одеси через її знаних і знакових митців, Ярослав Поліщук апробує і літературознавчі, і біографічні підходи, що дає йому змогу багатогранно розкрити міську ідентичність у її мистецьких і досвідних рецепціях. У цьому переконує звертання автора до постаті Петра Лещенка – співака, виконавця шансону, який став кумиром європейської публіки 1930-х і якого не оминула трагічна доля радянських репресій. Через спогади родичів, знайомих, знавців музичної творчості виконавця Я. Поліщук відкриває музичну колоритність Одеси, її відкритість до таланту і краси, особливо у період сталінської уніфікації культури та повоєнної травми. Апелюючи до європейської спрямованості міста у різних сферах його буття, саме на прикладі життєпису Петра Лещенка, дослідник репрезентує яскравий зразок привнесення окремими постатями європейськості в культурну ауру Одеси. Життя в Молдавії, Франції, Латвії, Румунії, гастролі усією Європою не могли не позначитись на світогляді співака. Відтак його популярність у місті, часті приїзди сюди з гастролями, прийняття його як «свого» (адже співак народився у межах сучасної Одеської області), створювали своєрідний ефект культурної дифузії одеського і європейського культурних світоглядів, незважаючи на ідеологічний тиск та цензурні обмеження.

Європейський та власне український голос у мистецьку сферу Одеси привніс і випускник Краківської академії мистецтв Михайло Жук, діяльності якого у книзі присвячений цілий окремий розділ. Ярослав Поліщук акцентує на тому, що саме в Одесі

¹¹ Ibidem, s. 76.

митець реалізувався як педагог та культурний діяч, поділившись власним українським світоглядом та європейським досвідом мистецтва образотворчого, літературного, театрального. І хоча постійний тиск цензури, стеження спецслужб, арешти знайомих художників та письменників спонукали Жука «зредувати» власну творчість «до елементарного ремісництва»¹², втім, переконливою постає думка автора про те, що саме «Одеса 1920–1960 забезпечила творче тривання Михайла Жука»¹³.

Черговий етап антропологічної мистецької візії міста *Фронтирна ідентичність...* розкриває у постатях Бориса Нечерди та Бориса Херсонського. Перший – автор експериментальної поезії, прихильник руху шістдесятників – намагався знайти українську нішу у зрадянзованому російськомовному середовищі Одеси. Це було складно, оскільки до переконаних україномовних письменників, як відомо, влада ставилася зі стійкою упередженістю. А тому Поліщук акцентує на «неприкаяності поета» і, водночас, відкриває українські сторінки літературної Одеси пізньорадянського періоду. Натомість постать сучасного автора Бориса Херсонського у концепції дослідника постає «добрим прикладом того, як змінювалася й змінюється ідентичність мешканців Одеси в ХХ столітті»¹⁴.

Отже, рецензована книга Ярослава Поліщука спонукає читача до роздумів про непрочитаність українського міського ландшафту ХХ століття як про суттєве «провалля» в пізнанні України, її культурно-ментальних чинників. Доля Одеси і одеситів, судячи зі змісту цієї оригінальної праці, постає як своєрідна «забута мелодія для флейти» історії, яку автор *Фронтирної ідентичності...* спробував відчитати. І це йому вдалося, хоча у виборі «постатей» він, імовірно, зреалізував своє право на суб'єктивні оцінки. Після прочитання розвідки Я. Поліщука, неодмінно постає питання, яке проектується на ширші контексти

¹² Ibidem, s. 145.

¹³ Ibidem, s. 148.

¹⁴ Ibidem, s. 175.

сучасної самосвідомості українського суспільства: скільки ще існує подібних непізнаних фронтирів нашої історії і чи вдасться їх коли-небудь відчитати до кінця?

References

- Etkind A., *Krivoie gore: Pamyat' o nepogrebennyh*, per. s angl. V. Makarova, Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva 2016.
- Hrytsak Ya., *Odna, dvi, dvadtsiat dvi...*, http://zaxid.net/news/showNews.do?odna_dvi_dvadtsyat_dvi&objectId=1061835 [19.05.2020].
- Polishchuk Ya., *Frontyrna identychnist: Odesa XX stolittia*, Dukh i Litera, Kyiv 2019.
- Riabchuk M., *Dvi Ukraïny: realni mezhi, virtualni viiny*, Krytyka, Kyiv 2003.